

Väderkvarnar på Björkö

Av Jerker Persson

Jag hittade den första generalstabskartan över Norrtälje-området i mitt eget antikvariatslager. Den är uppmätt 1875 och tryckt 1879 i skalan 1:100 000.

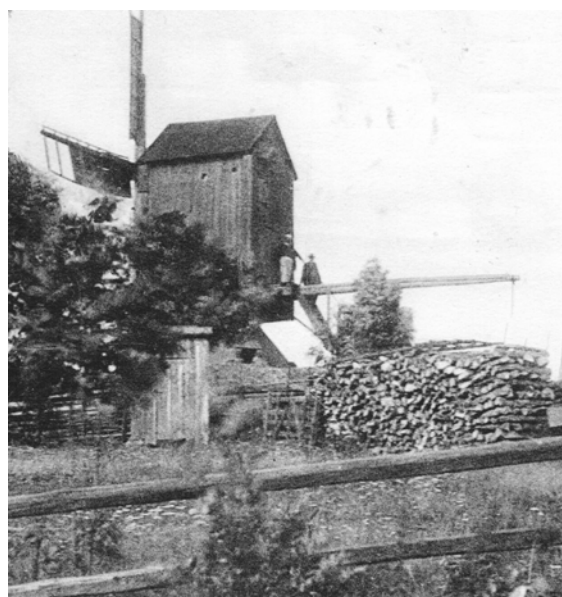
Björkö-Arholma syns upp till höger på kartan, och med hjälp av ett förstoringsglas känns det som om man flyger över bygden. Redan under den första flygturen slår det mig att flera bynamn avviker mer eller mindre från dagens namnformer: Gränö (!) istället för Granö, Glämstad istället för Glämsta, Finala istället för Finnala, Skeninge istället för Skenninge, Runshamn istället för Rumshamn. Sådana skillnader är viktiga för dem som forskar i ortnamn, men jag fördjupar mig inte i det nu. Jag flyger vidare med förstoringsglasat hit och dit över kartan.

Öster Edsviks kvarn omkring 1925. Låg på Kvarnberget (mitt emot övre gården). Vingarna är borta, men den långa svansen är kvar. Kvarnen revs 1942.

Kryss för kvarnar

Då upptäcker jag det ena krysset efter det andra. Det finns tyvärr ingen teckenförklaring på kartan, men jag anar att de markerar väderkvarnar. De är ganska många, totalt tio stycken: en i Simpås, en i Blekunge, en i Marum, två i Öster Edsvik (en för övre respektive nedre gården), två i Väster Edsvik (bara några hundra meter från varandra), en vid Finala gård, en vid Stridsby och en i Glämstad.

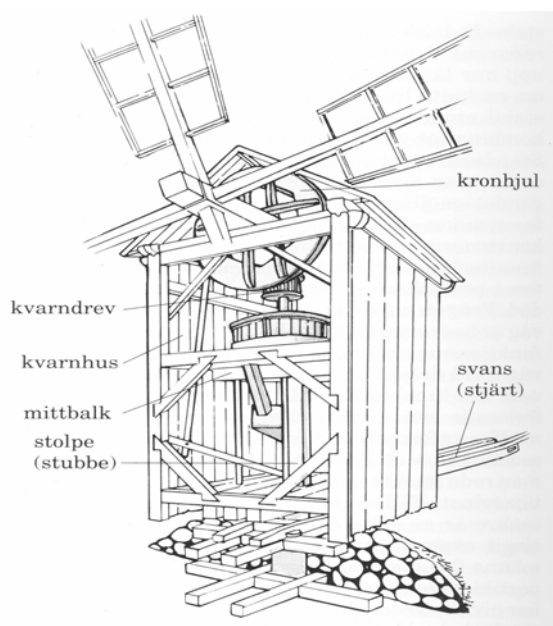
Arholma kvarn med vingar och svans

Jag saknar kvarnen på Arholma (som ju fortfarande finns kvar). Den bör alltså ha byggts senare än 1875, då kartan mättes upp. Det är lätt att kontrollera. På väggen i mitt arbetsrum hänger en karta över Bro och Vätö skeppslag, uppmätt 1904. Javisst, där finns Arholma bykvarn med, och även två (eller kanske tre; ett tecken är lite

otydligt) kvarnar i Skeppsmyra och en i Kulla. På skeppslagskartan saknas dock kvarnarna i Stridsby och Glämsta. De har troligen rivits under det dryga kvartsseket mellan 1875 och 1904.

De två kartorna berättar alltså att det funnits minst 14 väderkvarnar på Björkö-Arholma i slutet av 1800-talet.

I Margareta Vestins bok *Arholma gårdar under 300 år* hittar jag en uppgift att det fanns fyra

kvarnar bara på Arholma, enligt en karta från 1777. Och i Marum har det funnits minst en kvarn till, utöver den som visas på kartan.

Stolpkvarnar

De flesta av Björkö-Arholmas kvarnar var stolpkvarnar. Den tecknade bilden, som är hämtad från Nationalencyklopedin, visar hur en sådan kvarn fungerar. Med kvarnens svans svängde man runt hela kvarnhuset för att få vingarna rätt i vinden. Det förekom även holländare (hättkvarnar), där endast kvarnens huv (med vingverket) vrids upp mot vinden. En sådan kvarn finns på hembygdsgården i Kista.

Kvarnarna har använts för husbehovs-malning för byn (som i Arholma) eller för en större gård och kanske dess närmaste grannar.

Under 1920-talet tycks de flesta väderkvarnar ha malt färdigt, även om många av dem fick stå kvar. Björkö-bönderna körde istället sin säd till de större vattenkvarnarna i Gåsvik och Ortala Bruk. Många gårdar körde själv med häst och vagn, sen med traktor eller rent av med mjölk bilen. Andra fraktade sitt spannmål med båt till Norrtälje för malning. I dag finns fyra mer eller mindre kapsejsade väderkvarnar kvar. De finns på Arholma, i Blekunge, i Marum och på Finnala gård. Kvarnarna i Blekunge och Marum håller på att renoveras.

Välkommen med kvarnberättelser till Våra Öar.

Om kvarnen i Marum

Redan 1997 (Oj, vad tiden går!) påbörjade Björkö-Arholma Sjömannaförening projektet med att renovera den i år 250 år gamla väderkvarnen i Marum. Avtal med markägaren upprättades, ansökan om pengar söktes hos Länsstyrelsen, Norrtälje kommun och dåvarande Björkö-Arholmaortens Intresseförening. Dessa institutioner hade vänligheten att bevilja respektive 45.000:-, 12.500:- och 20.000:-. Ett upprop till samtliga boende på Björkö-Arholma inbringade ytterligare 10.000 kronor.

Det första som gjordes var att förse kvarnen med ett nytt tak för att förhindra ytterligare vattensador. Därefter byttes ytterpanelen och kvarnfoten förankrades i berggrunden. När kvarnaxeln (gångåsen) skulle rustas för att kunna förse med nya vingarna visade sig att rötskadorna var så omfattande att den var omöjlig att reparera. Den är numera nertagen och skall tjäna som mall för den nya.

Vi började omgående sökandet efter lämpligt virke och den första som ställde upp var Helge Jansson i Kulla. Tyvärr visade det sig att den stock vi fick av honom var aningen för liten. Gångåsen ska vara 45x45 cm i tjockändan där vingarna ska fästas. Det fordrar att diametern är minst 60cm i diameter och sådana stockar är det ganska svårt att få tag i. Genom Torsten Lundgrens försorg har vi fått ytterligare två

ämnen men dessa har inte heller klarat de höga krav som våra ansvariga "byggerrar" Ingvar och Peter Österman har ställt upp vad avser dimension och tätvuxenhet. Virke till vingarna finns och är grovsågat.

Vi har därför beslutat att gå utanför ortens gränser och även börjat titta på andra träslag såsom ek och lärk. Kontakt har tagits med Rimbo Timmer och för närvarande lutar det åt lärk.

Något som ytterligare fördröjer arbetet är att ett nyfällt träd behöver minst ett år för att torka. Vid en kontakt med Nordiska Museet föreslogs limträ som ett alternativ, men då satte vi klackarna i backen. Lite av det traditionella vill vi allt ha kvar.

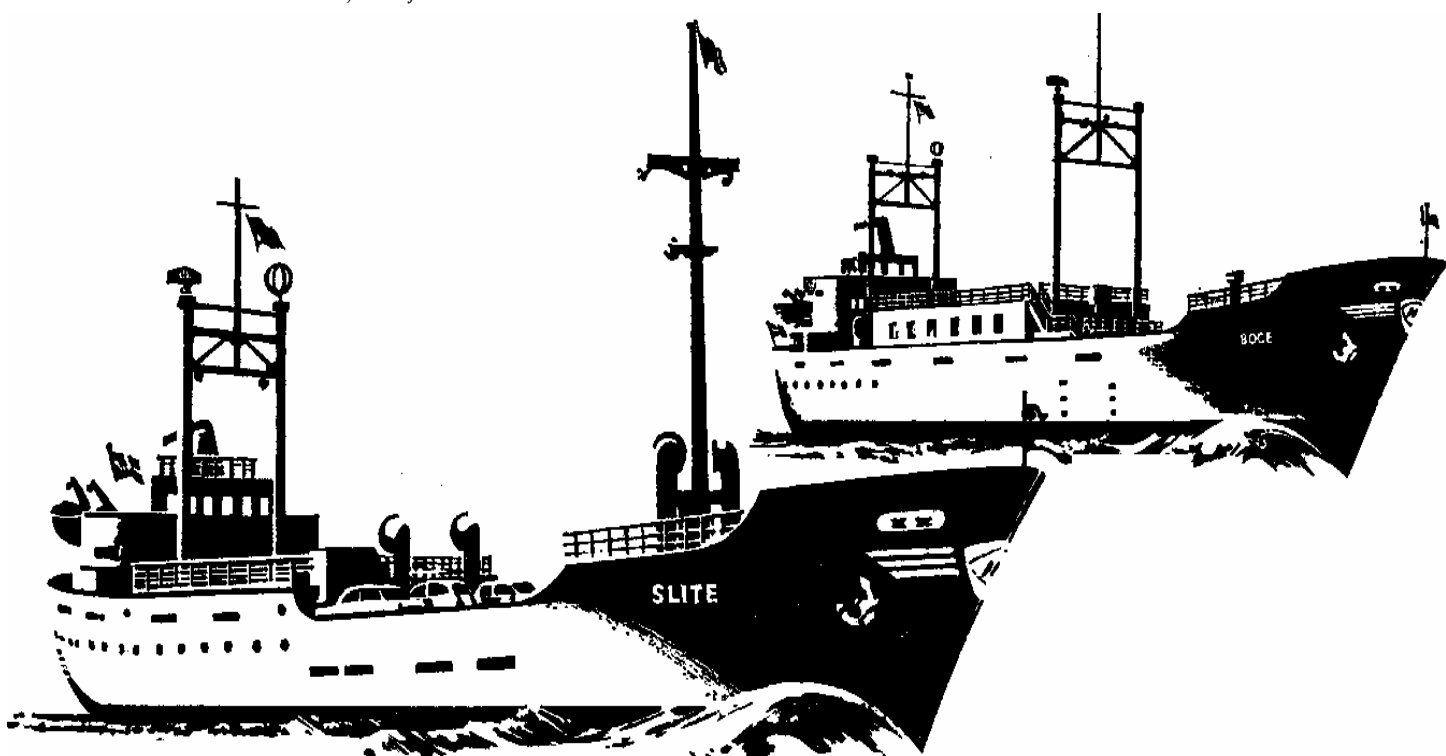
Andra arbeten som är planerade är komplettering av målningen av såväl tak som väggar. Tomten behöver städas upp och ytterligare vegetation ska röjas. Det är vår målsättning att "kvarnbacken" ska återställas i ursprungligt skick och att kvarnvingarna ska kunna snurra.

Nils-Sture Brandt, Ordförande i BAS

Boge istället för Slite

I förra numret av Våra Öar påstod vi att delar av nuvarande caféet i Simpnäs har varit överbyggnad på färjan m/f Slite, som gick på rutten Simpnäs-Mariehamn. Den första, av många, som upptäckte det felet var Klas Johansson i Marum.

Han har en broschyr från 1962 som visar färjorna sida vid sida. Ingen tvekan. Slite har bilarna på däck och passagerarna under däck. Boge har bilarna under däck och passagerarna på däck - i den inte särskilt eleganta överbyggnaden. Så här beskriver Rederiaktiebolaget Slite sin flotta på Ålandslinjen: "Fartygen är till bilfärjor ombyggda lastfartyg. För passagerare finns däckssalong, utrustad med bekväma flygplansfåtöljer. Här serveras kaffe, te, pilsner, läskedrycker samt smörgåsar och konditorivaror." Sjön suger!

Sparka och spring på Björkö

Av Siri Dalberg o Jerker Persson

Idrotten gör sitt genombrott på Björkö mitt i sommaren det ödesdigra året 1939. Den 30 juli bildades nämligen Björkö Idrottsförening. Eldsjälarna finns i styrelsen: Sune Hansson (ordf), Evert Karlsson (vice ordf), Tor Strömberg (sekr), Evert Olsson (kassör) och Sune Mattsson (suppl).

Så här i upptakten var det väl frågan om BIF ens kunde ställa upp med ett komplett fotbollslag, för utöver styrelsen fanns det endast fem (!) medlemmar: Stig Mattsson, Henry Hammarkvist, Gustav Gustavsson (Boström), Alfred Andersson (Sköthagen) och Sune Sundberg.

Men snart var de varma i kläderna, för redan den 10 september hade föreningen i stort sett tredubblat medlemstalet till totalt 29, varav sex kvinnor. Medlemsavgiften var 2 kr för vuxna män och 1 kr för juniorer och damer.

Nu kunde BIF mönstra ett fotbollslag. Men det räckte inte, man måste ju även ha en någorlunda jämn plätt att spela på, och något att göra mål i – och inte minst en fotboll. Det ordnade sig. Handlarna Olsson & Karlsson i Skeppsmyra lämnade kredit för köp av matchboll samt virke för målburar. Olsson hyrde dessutom ut sin åker som fotbollsplan för 10 kr till årets slut. Klart för match. Krönikan säger inget om motståndare eller resultat, men vi förutsätter att BIF med styrka och intelligens krossade allt motstånd.

Innan året 1939 var till ända hade man organiserat verksamheten i en fotbollssektion, en allmän idrottssektion, en bandysektion och en skidsektion. Dessutom hade man utsett tre tävlingssekreterare: Evert Olsson, Evert Karlsson och Sune Hansson.

Som om det inte räckte inledde föreningen ett samarbete med logen Arholma Båk, som sysslade med nykterhet, och bildade en amatörteaterklubb.

BIK ställde upp med 7-mannalag som slog Norra latin med 6-4. Bakre raden fr v: Lennart Sterby, Evert Nordqvist, Bertil Sterby, Sune Sundberg. Främre raden fr v: Helge Jansson, Erik Jansson och Lars Andersson

Utslagna tänder tär på kassan

1940 höjde föreningen medlemsavgiften till 3 kr, vilket förefaller dyrt med tanke på att det sällan syntes några proffs på Olssons åker. Men man kunde å andra sidan avbetala medlemsavgiften med 25 öre per månad.

Det kostar dessutom en del att driva en idrottsförening, inte minst oförutsedda utgifter. Gert Andersson slår ut en tand under en match, och han får 50 kr (!) av föreningen för att klara räkningen från tandläkaren. Förlorade han möjligen hela garnityret?

Det är kanske denna händelse som får föreningen att den 14 juli inrätta en fond för idrottsskador. Den 29 augusti ändrar föreningen namn till Björkö IK. Man tycker väl att det låter modernare med klubb än förening.

Storstryk i första seriematchen

1941 blir Lea Sköthagen ledare för en gymnastiktrupp och hon anser att BIK skall ansluta sig till Riksidrottsförbundet.

Så blir det, men eftersom det dräller av Björkö IK i landet får man byta namn till Björkö-Arholma Idrottsklubb, vars matchdräkt är gula tröjor och svarta byxor.

Björkö IK, bakre raden fr v: Anders Unosson, Evert Nordqvist (Backa), Bertil Sterby (Sterbsnäs), Lars Netterlind (Kallmaren), Stig Sundberg (Hembygdsgården), Sune Sundberg (V. Edsvik). Främre raden fr v: Lennart Sterby (Sterbsnäs), Helge Jansson (Kulla), Erik Jansson (Stridsby), Lars Andersson (Sveden, Marum) och Sven Sundgren (Marums affär).

I augusti 1948 gick klubben upp i skärgårds-serien, troligen division 7, och spelade sin första match mot Rö. Ett par av de spelare, som var med i laget, är i dag oense om resultatet. En säger förlust med 8-0, en annan säger 6-0. Då hade björkögrabbarna ändå blivit strängt förbjudna att ta en sup kvällen före matchen.

Expressens idrottsreporter "Luck" Carlsten bodde på Östersjö pensionat och fungerade som tränare en tid.

Inte bara fotboll

I början av 1950-talet började det bli svårt att hålla ihop fotbollslaget. Många av grabbarna

fick jobb i Stockholmsområdet, inte minst på AGA på Lidingö. 1952 upplöstes laget.

Klubben hade duktiga skidåkare, bl. a. Uno Karlsson, Finnala, Gustav Broström, Simpnäs, Affe Sköthagen, Finnala och Åke Österberg, Simpnäs. I medborgarhuset förvaras trofeerna: 1:a pris i stafett 1941, Sigfrid Wretensjös hederspris 1942 och kyrkoherde Fribergs hederspris.

På tal om vintersport så finns det bildbevis på att Björkö även hade ett ishockeylag. Någon gång i mitten av 1950-talet drabbade detta lag samman med ett gäng från Väddö. Matchen spelades på en riktig rink med belysning, men hjälmar och andra skydd var det inte tal om. Hur som helst, matchen slutade 6-6.

Björkö's ishockeylag från vänster: Matts Mattsson, Olle Blomquist, Torsten Lundgren, Rune Mattsson, Matts Mattsson, Leif Karlsson, Leif Mattsson, Hasse Espling, Bert Olsson

**I nästa nummer
av Våra Öar kommer vi
att berätta mer om Björkö IK:s
hemmaplan, Björkvallen, och
hur den kom till.**

Gammal Björköbo igenkänd

I förra numret av Våra Öar berättade vi att hembygdsföreningen fått en bunt porträtt-fotografier på anonyma personer. På baksidan av en bild stod det textat *Engelbert*, vilket räckte för en av våra läsare.

Hon berättar att det är Engelbert Andersson (född 1873), son till redaren John (Janne) Andersson, som var gift med riksdagsmannen Matts Pehrssons sondotter Augusta. De bodde i nedre gården i Öster Edsvik. Janne Andersson gjorde konkurs 1883 och tvingades sälja gården. Fastigheten Storängsbacken styckades dock av som ny bostad åt familjen Andersson. När Augusta dog tog sonen Engelbert över Storängsbacken och fadern flyttade till Finnala, vilket även Engelbert gjorde med tiden.

Hembygdsgården

Vår hembygdsgård ligger vackert vid björkha-gen längst in i Skenningeviken. Där har skolan sin matsal och där kan man hyra lokaler för möten, föreläsningar, studiecirklar och andra sammankomster.

Siri Dahlberg har samlat in intressant information om fastigheten. Hon berättar att den tidigare kallades Per-Andersgården efter den

förste ägaren, skepparen Per Andersson. Han byggde troligen huset under 1870-talet, sedan fastigheten hade styckats av från Marum 13:1 ("Vretensjös"), som ägdes av Per Anderssons svärfar.

Per-Andersgården omkring 1915

Per dog 1921, men hans hustru Anna-Britta ägde gården till 1948. Då avled hon, 100 år gammal. Döttrarna Edla och Greta sålde gården med jord och skog till Björkö-Arholma kommun, men de behöll lillstugan med tomt. Det är det röda huset som ligger närmast hembygdsgården. Affären gjordes upp i Norrtälje, och kommunen representerades av Gustav Lindström och Sune Hansson. Fröknarna Andersson var så nöjda och glada att de bjöd på middag på stadshotellet. 1910-1914 hade Björkö-Arholmas första präst, Lennart Tillgren, sin bostad i Per-Andersgården.

Vem var Sjöbergs-Greta?

Det här fina porträttet har vi fått från en av våra läsare. På kortets baksida står det bara Sjöbergs-Greta. Är det någon som vet mer om henne? Kontakta Våra öar.

Björköns första bil?

Var det en kvinna som ägde Björköns första bil? Nanna Edsmark, dotter till skeppsredaren Johan Alrik Johansson, var i 20-årsåldern när hon omkring 1920 köpte en T-Ford. Den kallades Napoleon. Under första delen av 1920 sågs Nanna och Napoleon på Björköns vägar, innan hon gifte sig och flyttade till Göteborg.

Nanna och Napoleon

Folke Holm hade affär vid Marums brygga, men han hade också en varubil. Den här bilen är från slutet av 1930-talet och vid bilen står Birger och Axel Lundgren. Birger var anställd hos Holm.

Bilen köptes med tiden av fiskaren Eliord Andersson i Bylehamn, som ställde bilen utan hjul vid gistgården på Granö Udde, där han fiskade strömning under andra världskriget. Karosseriet fick tjänstgöra som fiskebod in på 1950-talet.

Välkommen i sommar!

Arholma Handel

Måndag-torsdag 9.30-19

Fredagar 9.30-20

Lördagar 10-16

Söndagar 14-18

Arholma Passbåtstrafik

Turupplysning 0176- 561 16

Bryggcafeet, Arholma

Från midsommar till och med 3 augusti:

Alla dagar utom fredag 11-17

Fredagar 15-22

Björkögården – kiosk och cafe

Från midsommar:

Alla dagar 10-16, ofta längre

Cafe Sol & Vind, Arholma dansbana

Alla dagar 11-18

ICA Barometern

Öppettider från och med midsommarveckan:

Måndag-torsdag 9-19

Fredag 9-20

Lördag-söndag 10-18

Den första lördagen i juli varje år arrangeras Barometerns dag

Kiosken i Simpnäs

Alla dagar 10-20.30

Lyckhems bykrog

Lördagar 19-24

Simpnäs hamncafe

Från och med midsommar:

Måndag-torsdag 10-20

Fredag-lördag 10-18

Söndag 11-18

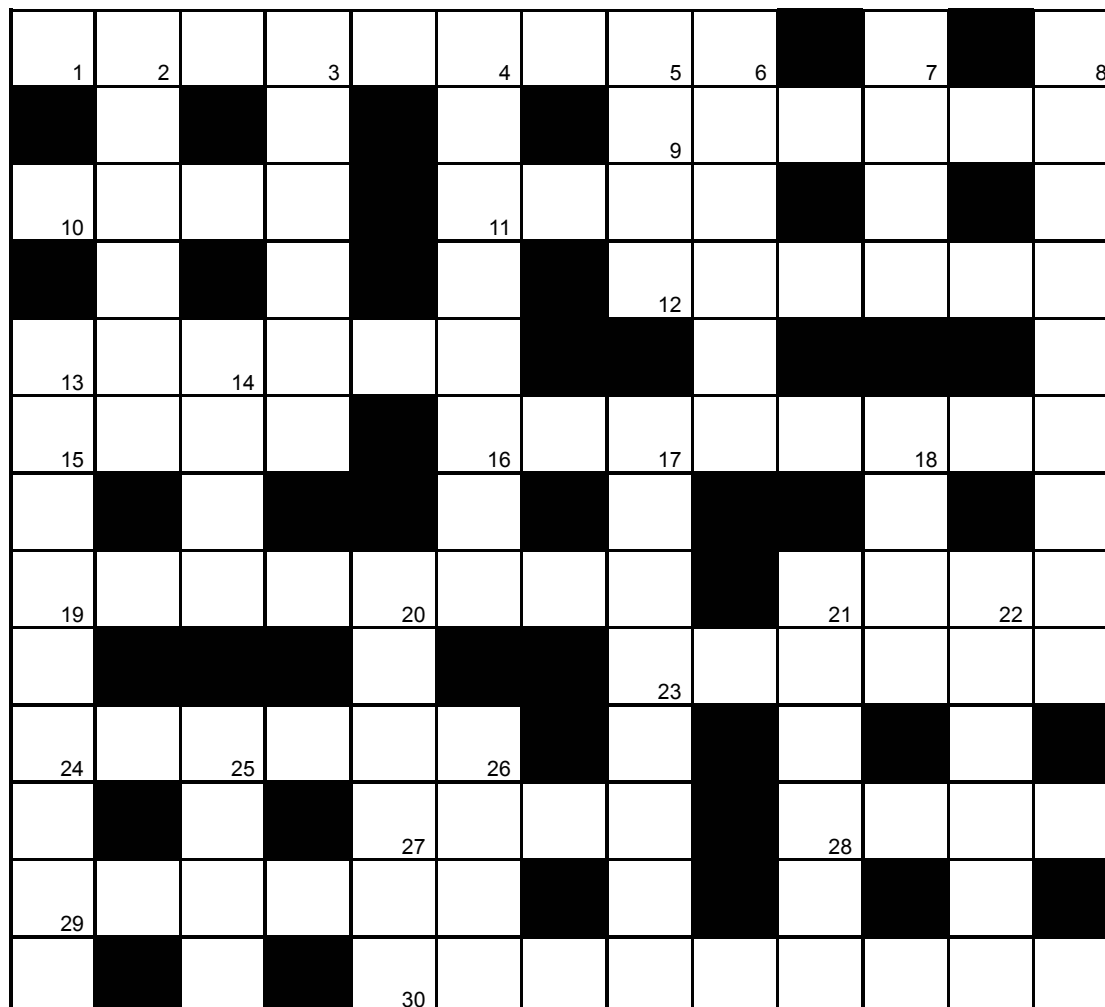
Redaktörer: Jerker Persson och Lena Svenonius

Redaktionens adress: Svenska Manus, Marum 4303, 760 42 Björkö

Tel: 0176-915 55 (JP) och 916 70 (LS), E-post: edsvik@spray. Se

Hör gärna av dig om du har synpunkter på tidningens innehåll. Välkommen med egna bidrag.

På X med Våra Öar

Konstruktör: Per Svenonius

Vågrätt

1. Här sprids kunskap för unga öbor
9. Riskkapital
10. Patriark
11. Ej för medlemmar i "Arholma Båk"
12. Med hoppfull udde
13. Hjälp!
15. Rubba cirklar
16. Vår Mats i riksdagen
19. Aldrig på extraerbjudande
14. För vassa stick
21. Finns faktiskt på Björkö
23. Kurs för skeppare
24. Känt för sin natt
27. Högst privat
28. Följer mången död
29. Stil med ungdomliga förtecken
30. Ordna i rader

Lodrätt

2. Ekonomisk förtroendevald
3. Var medlemmarna i "Arholma Båk"
4. Vintrig dekoration
5. Svängigt kommando till sjöss
6. Vägledande ljus
7. Fix idé
8. Dålig nyhet för skeppare
13. Huvudstad i kustområde
17. Har välkänd röst
18. Sträckte ut våra förfäders segel
20. Uppfinnarens dröm
21. Byte för Hösterman
22. Gör man i hemviken
25. Trolldom
26. Höna med skutnamn

Svar senast 1 augusti 2003 till Våra Öar, Lena Svenonius, Öster Edsvik 5480, 760 40 Vaddö
Första öppnade rätta lösning får en sjösäck från Redargården.